

мир (мир культурних форм) втілюється в конкретно-чуттєвому. Розглядається мир символів української культури.

Ключевые слова: знакова система, свідомість, символічна форма, творчість.

T. MARTYNOVA

THE PHILOSOPHY OF THE SYMBOLICAL WORLD OF THE CULTURE OF UKRAINE

The culture as the sign system is considered in this paper. An understanding of the sign and/or the symbol is specified. The functionality of a symbol consists in the existence of a meaning. The meaning of a symbol is created by consciousness. The consciousness act out the abstract content by the real things, which combine general and various. The spiritual world (the world of the cultural forms) is realized in concrete-sensual. The world of the symbols of the Ukrainian culture is under consideration too.

Key words: sign system, consciousness, symbolical form, creation.

УДК 801.81=161.2:82-94

Людмила МЕЛЬНИЧЕНКО

ПОДВИЖНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В ІМ'Я УКРАЇНИ (ЖИТТЄПИС БОРИСА ГРІНЧЕНКА)

Статтю присвячено висвітленню основних етапів життєвого шляху і багатогалузєвої діяльності видатного українського ученого – фольклориста, етнографа, педагога, письменника, лексикографа, громадсько-культурного діяча Б. Грінченка, становлення його світоглядних позицій і формування національного характеру.

Ключові слова: Грінченко, життєпис, фольклор, письменство, педагогіка, національна справа.

*Як саме житиме наше “я” після того, як зникне тіло –
не відаю, але відаю певне, що на цій землі
можна й після того жити тільки одним:
зробленим во ім'я світа і правди ділом.*

І через те все життя людини, достойної зватись людиною,

*мусить іти на те, щоб це діло зробити – по своїй спроможності...
Б.Грінченко*

Історія України багата на пасіонаріїв, чії імена залишили по собі присутній, глибокий і яскравий слід. Одним із таких велетів народного духу, сподвижників національної справи українства, безумовно, є Борис Грінченко – учений, письменник, педагог, громадсько-культурний діяч, у різні часи іменованій і «пророком», «апостолом» (відразу по смерті), і «ворогом революційного руху», «непотрібним сміттям» (у період «советщини»), над спадщиною якого, за висловом А.Погрібного, «вульгаризаторами й ортодоксами сталінської доби було вчинено особливо брутальний поглум» [11, С. 5].

Символом «цілої епохи – безмежного гніту з одного боку і дужого відпору та громадської одсічі, з другого» цілком справедливо назвав Бориса Грінченка його шанувальник і дослідник Сергій Єфремов, зауваживши, що: «Такі люди, як Грінченко, <...> самотужки виробляють собі ясний світогляд і завзято стають проти утисків, які тільки збільшують і окриляють енергію їхню та завзяття. Самотужки, крок за кроком ідуть ці люди далі по шляху української самосвідомості, працюють серед найгірших громадських, а часто й особистих обставин, щоб кінець кінцем зібрати кругом себе порізнене громадянство й рушити в дальшу путь – не самотніми вже одиницями, а тісно згуртованою, компактною, до гурту збитою масою. Не багато спершу цих людей з нового покоління було, але тим вищий їх подвиг і тим більша заслуга їхня, що вони не подались назад і не покинули рідного народу під найбільш критичний час національного існування» [6, С. 502-503]. До слова: за прихильність до опального «націоналіста» Грінченка і сам Сергій Єфремов, й інші його дослідники і шанувальники – видатний педагог Володимир Дурдуківський, автор дослідження «Педагогічна діяльність Б.Грінченка», письменник Микола Чернявський, який написав спогади про Бориса Грінченка «Кедр Лівану», – були, за висловом сучасного літературознавця Олексія Неживого, знищені «тоталітарною системою» [10].

Беручи до уваги те, що основи світогляду закладаються в дитинстві, успадковуються від батька-матері, видаються

неймовірними така могутня національна зорієнтованість, таке вболівання за народ автора «Словника української мови», мати якого походила з сім'ї полковника царської армії і взагалі не знала української мови, а батько, відставний штабс-капітан, «пишався родинними зв'язками з Григорієм Квіткою-Основ'яненком, знайомством із Петром Гулаком-Артемівським, але був людиною обмеженою і деспотичною. Маючи малі статки, він водночас культивував у сім'ї великопанські звички й зневажав простолюду, його «мужицьке нарiччя» – українську мову» [9]. Майбутній «левит храму України» народився 27 листопада (9 грудня) 1863 р. на хуторі Вільховий Яр на Харківщині. Наталія Богданець-Білокаленко наводить цікаві матеріали польових досліджень, записані від мешканки села Борщеве (на жаль, авторка розвідки у статті не згадує дати запису): «Раніше було три яри: глиняний, добрий, вільховий. Саме в останньому проживала сім'я Грінченків. На хуторі Вільховий Яр було приблизно 19 дворів. Тут проживало двоє полісовщиків – власників лісів. Один з них – Дмитро Грінченко (прізвисько – Гріщенко). Їхні будинки, за свідченням мешканців села, були добротні, дерев'яні, оздоблені різьбою по дереву, обнесені високим парканом. Сім'я володіла 19-ма десятинами землі, переважно лісом та водоймами. Батько добре знав українську мову, але спілкувався нею тільки з селянами, дома розмовляв виключно російською. Пізніше Д. Грінченко продав будинок у Вільховому Яру і переїхав із сім'єю до села Великі Проходи. На місці його будинку була побудована школа, а зараз просто земля» [1].

У домі Грінченків була велика бібліотека, і малий Борис, навчившись читати ще у 5-річному віці, виховувався на кращих зразках української і світової літератури: І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка, М.Гоголя, В.Гюго, В.Скотта, Дж.Байрона, О.Пушкіна, М.Некрасова, – яких сам він називає своїми першими вчителями. Хлопчина перечитав все, що було в батьківській бібліотеці, визначальний же вплив на Грінченка-митця, народника, націонала справив Шевченків «Кобзар», після прочитання якого він почав збирати та записувати почуті пісні, легенди, казки та інші фольклорні матеріали та й сам писати українською – вірші, казки, байки; малювати ілюстрації до саморобних газет і журналів.

Ще одним чинником формування народницького духу молодого Грінченка стало його навчання у Харківській реальній гімназії, куди він вступив у 1874 р., позаяк у той час Харків був одним із найбільших центрів антицарської діяльності народників. У грудні 1879 р. за «чтение и распространение» забороненої книжки С. Подолинського «Парова машина» хлопця, не без «допомоги» батька, наляканого вільнодумством сина, було заарештовано і заборонено навчатись у вищих навчальних закладах. Сумним наслідком перебування у в'язниці стала і хвороба легень – туберкульоз: взимку в камері робили сильний протяг. Провівши рік у батька на хуторі, Б.Грінченко повертається до Харкова, де в живе в тяжкій скруті, заробляє на шматок хліба репетиторством (за кілька карбованців на місяць навчає дядькових дочок) і готується до екстернату у Харківському університеті, а склавши успішно вступні випробування, з новим запалом поринає у громадські справи і наполегливо вдосконалює знання з історії рідного краю, мови, культури, оскільки прагне застосувати їх на викладацькій ниві після отримання освіти. Перша школа, де вчителював Б.Грінченко, знаходилась у відсталому селі Введенському, де жили російські переселенці, тож молодому вчителю не пощастило зайнятись етнопедагогікою, однак після літніх курсів учителів 1883 року він одержав посаду в селі Олексіївці Зміївського повіту, де на ще одних учительських курсах Борис знайомиться з майбутньою дружиною, другом і соратником, «вірним товаришем у всіх заходах і в багатьох важких і важких працях» (за висловом самого Грінченка) [8, С. 47] – росіянкою, купецькою донькою, молодою вчителькою, а згодом письменницею і перекладачкою Марією Гладиліною (літературний псевдонім – Марія Загірня).

Відома прогресивна діячка народної освіти і письменниця Х.Алчевська відкрила народну школу в маєтку свого чоловіка в селі Олексіївці на Катеринославщині, для викладання в якій шукала педагогів-ентузіастів, тож за порадою М.Лободовського і В.Мови запросила на роботу Б.Грінченка. Тому в 1887 р. молоде подружжя Грінченків приїздить до села, де повністю присвячує себе навчально-виховній роботі, за шість років якої школа стала однією з кращих на той час. Ці шість років стали плідними для Грінченків. Разом із дружиною Борис Дмитрович написав першу

книжку для читання в школі – «Рідне слово»; самостійно підготував «Українську граматику до науки читання й писання» зі статтею для вчителів і прописами. «Ці підручники, – акцентує Н.Левчик, – неодноразово перевидавалися і до сьогодні не втратили своєї цінності, як і педагогічні погляди Грінченка – палкого прихильника освіти, поборника викладання рідною мовою» [9, С. 5-13]. Загалом же за час понад десятилітнього вчителювання народний педагог пише низку статей шкільної проблематики: «На беспросветном пути. Об украинской школе», «Народні вчителі і українська школа» та ін.

У 1894 р. Грінченко переїхав до Чернігова, де, працюючи на посаді ділознавця оціночної комісії в губернському земстві, організував видання бібліотеки народно-просвітницьких книг і став одним із керівників нелегальної чернігівської «Громади», предтечі товариства «Просвіта», куди входили М.Коцюбинський, І.Шраг, В.Хижняков, О.Тищинський, А.Верзилов та інші. У своїх спогадах мемуарист Б.Грінченка М.Чернявський згадує: «У Чернігові здавна існувала постійна українська громада, частина тієї політичної всеукраїнської організації, яка потім і винесла на широкий світ українську справу, перетворилася в Центральну Українську Раду і її Секретаріат. Історики відродження України звернуть в свій час увагу на цю організацію й діяльність місцевих громад. Я ж згадую про це тому, що без цієї громади Чернігів не був би Черніговом, не був би одним з видатніших центрів культурно-політичного українського життя, не скупчував би в собі й тих літературних сил, що завжди там мались. Тим більше приємності спогадати мені про цю громаду, що, як я уже зазначив, увели мене в неї Грінченко, Коцюбинський і І.Л.Шраг» [12, С.56].

«На прохання громади письменник пише брошуру «Нарід у неволі», у якій звертається із закликом до європейської громадськості не підтримувати колонізаторську політику самодержавної Росії щодо України, виголошує доповідь «Нова сім'я. Було, є, і буде», у якій обґрунтовує суспільний ідеал – ввести український народ «рівноправним товариством у вселюдське товариство»» [9, С. 5-13]. За доносом Б.Грінченка з роботи у земстві було звільнено, однак згодом за допомоги друзів ентузіаст влаштувався у Чернігівський музей української старожитності колекціонера Василя Тарновського – одну із найбагатших на той

час колекцію з історії, мистецтва, літератури, етнографії та археологічних артефактів в Україні (приміром, Ганна Барвінок передала до музею все, що було пов'язане з іменем Пантелеймона Куліша, «шевченківських» експонатів налічувалось 758). Грінченки розшукували нові експонати по всій Україні, «денно й нічно» займалися їх упорядкуванням, уклавши і видавши 1900 року великий том «Каталога музея украинских древностей».

Ще вчителюючи, Борис Дмитрович активно займався збиранням і студіюванням фольклорних матеріалів, опублікованих у Чернігові у працях: «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях» (т. I, 1895; т. II, 1897; т. III, 1899); «Из уст народа» (1900); «Литература украинского фольклора 1777-1900. Опыт библиографического указателя» (1901) та ін.

«Этнографические материалы...» загальним обсягом понад 1400 сторінок – високоцінні для фольклористики, вони містять тисячі унікальних зразків народного слова, скрупульозно записаних і самим Грінченком (ним же класифікованих за власним підходом, що свідчить не тільки про глибокі знання предмета і дивовижну працездатність при відборі матеріалу, а й про високої якості редакторський професіоналізм), і його дружиною, й іншими сподвижниками української справи (до збирання Борис Дмитрович залучав також учнів і селян). Перші два томи складає народний епос (оповідання, казки, повір'я, прислів'я, загадки, зафіксовані з 1878 по 1897 рік). «Грінченко-фольклорист значну увагу приділив казковому матеріалу, віддавши його близько 340 сторінок друку, оскільки казки мало видавалися, хоча їх, на думку автора, було не менше, ніж у росіян» [4, С. 79-81]. Третій том вміщує лірику, «...могучий отзвук народного ума и чувства, дышащего, живущего, стремящегося жить и развиваться» [3, С. XXIII], записану впродовж тривалого часу (з 30-х років до кінця XIX ст.), – 1704 зразки (разом із варіантами – 1937 текстів), серед яких «несколько сотен несомненно впервые являющихся в печати песен» [3, С. XXIII]. За книгами з власної бібліотеки фольклорист уклав бібліографію українського пісенного матеріалу, наведену в кінці тому.

Пошук оптимальної назви для збірника, яка би цілковито відповідала його вмістові, спричинила іменування останнього, IV,

тому (1900) – «Из уст народа », куди увійшли народні оповідання про явища природи, прикмети, повір'я, перекази і легенди. «Фольклорист не тільки мріяв про той час, «когда будут изданы полные научно обоснованные собрания всего опубликованного фольклорного малорусского материала», а й сам активно працював в ім'я його наближення. Учений добре розумів, яке значення має для подібних видань реєстрація кожної фольклорної публікації», – зазначає Н.Журавльова [7, С. 81-82]. Бібліографічний покажчик українського пісенного матеріалу, вміщений як додаток до III тому, став наріжним каменем ще однієї кропіткої роботи Б.Грінченка на ниві фольклористики – укладання бібліографії українського фольклору, відтак у 1901 році в Чернігові було надруковано його книгу «Литература украинского фольклора 1777-1900. Опыт библиографического указателя» [2], куди увійшли «назви фольклорних збірок, наукових праць, критичних статей, присвячених українській усній поетичній творчості, біографічних матеріалів про фольклористів, літературних обробок сюжетів українського фольклору та інших робіт, які в тій чи іншій мірі торкаються питань народної поезії, а також газетні публікації» [7, С. 81-82].

Видавничу справу Б.Грінченко загалом вважає архіважливою: величезним для того часу тиражем (200 тисяч примірників!) в умовах жорсткої заборони публікацій українською мовою він видає 50 книжок для народу, з-посеред яких – приказки Є.Гребінки, вірші Т.Шевченка, байки Л.Глібова, оповідання Ю.Федьковича, оповідання М.Коцюбинського, «Кобза» П.Грабовського та ін.

1902 року від редакції «Киевской старины» Б.Грінченко отримує пропозицію взяти участь у створенні словника української мови, роботу над яким заплановано було завершити до листопада 1904 року, і родина Грінченків переїжджає до Києва, де на Бориса Дмитровича чекає ця надскладна кропітка справа: укладений ним за такий короткий термін «Словарь української мови» (бо ж працювати довелось удень і вночі!), надрукований у 1907-1909 рр. у чотирьох томах, уміщує 68 тисяч питомих українських слів з народної писемної мови, починаючи від Котляревського й до початку ХХ століття. Словник був відзначений Російською Імператорською Академією Наук і отримав другу премію М.Костомарова. Саме на Грінченковому словнику ґрунтувався

перший, прийнятий у 20-х роках ХХ століття, український правопис.

Роботу над словником Б.Грінченко поєднував із громадською діяльністю, яка у 1905-1907 роках переважно зосередилася навколо організації української преси і товариства «Просвіта».

І ніколи невтомний лицар духу не полишав письменницької праці, залишивши для нащадків колосальну літературну спадщину.

Під час революції 1905-1907 рр. Грінченко бере участь у створенні Української радикальної партії, редагує щоденну українську газету «Громадська думка» (згодом «Рада»), журнал «Нова громада», очолює Всеукраїнську учительську спілку, стає одним із засновників, а згодом – головою товариства «Просвіта». Тяжка праця виснажує Бориса Дмитровича, особисте ж горе – майже одночасна смерть доньки, онука й матері Грінченка – остаточно підривають його здоров'я: повертається давня, набута у в'язниці хвороба. Для лікування сухот Грінченки у вересні 1909 р. на позичені гроші виїжджають до Італії, однак розлука з Україною, звістка про закриття «Просвіти», утиски демократії тяжким тягарем лягають на серце звияжника. Воно зупинилось 6 травня 1910 року в італійському місті Оспедалетті. Тіло письменника перевезено до Києва й поховано на Байковому цвинтарі. «Похорон Бориса Грінченка перетворився на багатотисячну демонстрацію протесту проти самодержавства, уславленням «робітника без відпочину» (І. Франко) на благо України. Труну з тілом Бориса Грінченка несли на руках від Володимирського собору до Байкового кладовища» [9; С. 5-13].

Сповіддю і присягою звучить кредо Б.Грінченка: «Всі думи і мрії – рідному народові. / Все життя – для рідного народу. / І в залежності від цього – вся філософія й мораль». «Повинність – ось той владар, якому Грінченко посвятив життя своє. Свідомо зрікає від принад і осолод яснобарвного життя й присвятив себе єдиній меті – послугам рідному народові. Що він зробив в цьому напрямку, те знають всі. Бо ім'я його як борця за долю народа й як працівника на ниві народній світить однією з найясніших зірок на нашому небі», – акцентує Микола Чернявський [12, С. 53].

Хочеться вірити, що зерна, зронені Б.Грінченком, рано чи пізно проростуть багатим врожаєм. І тоді, як писала у вірші-некролозі «Над могилою Б.Грінченка» Дніпрова Чайка:

...Інший час надійде.

Те, що глибоко запало, густим лісом зійде.

Розів'ється, розцвітеться, здійме верховини –

Залунає слава сина неньки-України [5, С. 110-111].

Література

1. Богданець-Білоskalенко Н. Унікальна родина Грінченків. – Вісник Інституту розвитку дитини № 9, 2010 р. – Режим доступу: <http://www.personal-plus.net/304/4298.html>.

2. Грінченко Б. Д. Література українського фольклора. 1777–1900. Опыт бібліографического указателя. – Черниговъ: Земская Типографія, 1901. – 320 с.

3. Грінченко Б. Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерніях. – Т. III. – Чернигов, 1899. – С. XXIII.

4. Дмитренко Л. П. Внесок Б. Д. Грінченка в українську фольклористику (На матеріалі періодичної преси Росії кінця XIX – початку XX ст..) // Борис Грінченко : Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження видатного українського письменника, вченого, громадського діяча. – Ворошиловград, 1988. – С. 79-81.

5. Дніпрова Чайка. Над могилою Б.Д. Грінченка: Вірш //Твори.- X., 1931.- Т.2.- С.110-111.

6. Єфремов С. Історія українського письменства /Борис Грінченко [Текст] / С. Єфремов // Духовні криниці. – К.: Femina, 1995. – 610 с.

7. Журавльова Н. М. Фольклористична діяльність Б. Д. Грінченка на Чернігівщині // Борис Грінченко: Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження видатного українського письменника, вченого, громадського діяча. – Ворошиловград, 1988. – С. 81-82.

8. Зубкова Н. Архів і бібліотека видатного діяча українського просвітництва Б. Д. Грінченка (з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). – К.: Друкарня НБУ імені В. І. Вернадського, 2008 – 178 с.

9. Левчик Н. Великий трудівник на ниві національної культури// Грінченко, Б. Д. Вибрані твори: в 2-х т. / Б. Д. Грінченко. – К.: Інтеллект-Арт, 2008. - (Класики української літератури). – Т.1. – 2008. – С. 5-13.

10. Неживий О. І. Борис Грінченко в наукових дослідженнях ХХ століття [Електронний ресурс] / О. І. Неживий: веб-сторінка інтернет-сайту всеукраїнського загальноосвітнього освітянського тижневика Персонал-плюс. – Режим доступу: <http://www.personal-plus.net/304/4298.html>.

11. Погрібний А.Г. Борис Грінченко /Вступна стаття/ Борис Грінченко. Твори в двох томах. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1990. – 634 с.

12. Чернявський М. Кедр Лівану (спогади про Бориса Грінченка) / М. Чернявський // Бахмутський шлях. – 2009. – № 1-2. – С. 48-62.

Л. МЕЛЬНИЧЕНКО

ПОДВИЖНИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВО ИМЯ УКРАИНЫ
(ЖИЗНЕОПИСАНИЕ БОРИСА ГРИНЧЕНКО).

Статья посвящена освещению основных этапов жизненного пути и многоотраслевой деятельности выдающегося украинского ученого – фольклориста, этнографа, педагога, писателя, лексикографа, общественно-культурного деятеля Б.Гринченко, становления его мировоззренческих позиций и формирование национального характера.

Ключевые слова: Гринченко, жизнеописание, фольклор, литература, педагогика, национальное дело.

L. MELNYCHENKO

SELFLESS WORK IN THE NAME OF UKRAINE (THE BIOGRAPHY
OF BORIS GRINCHENKO).

The article is devoted to the main stages and diversified activities of prominent Ukrainian scientist – folklorist, anthropologist, teacher, writer, lexicographer, social and cultural figure B.Grinchenko, to the formation of his philosophical positions and the formation of national character.

Keywords: Grinchenko, biography, folklore, literature, education, national business.